

Sinds oktober 1994 zijn wij van start gegaan met een doctoraatsonderzoek naar de economische ontwikkeling van de Belgische landbouw in de periode 1750-1850. Het onderzoek maakt deel uit van het grootschalige project "Historische reconstructie van de Belgische Nationale Rekeningen" dat de Leuvense Workshop in Quantitative Economic History in 1984 aanvatte. Tot het academiejaar 1992-1993 werd dit project gecoördineerd door Prof. em. Herman van der Wee. Nadien nam Prof. Erik Buyst de leiding ervan over. Het doel van dit project is om een nieuw inzicht te verwerven in de groei van de Belgische economie vanaf 1750 tot heden en dit via de reconstructie en analyse van langetermijnreeksen inzake macro-economische aggregaten (met name: productie, inkomen en bestedingen). In methodologisch opzicht volgt het project de principes van de Nationale Rekeningen. Dit is een uniform boekhoudkundig stelsel dat gezaghebbende internationale instanties en centrale statistische diensten gebruiken om de economische prestaties van landen te valoriseren en te vergelijken.

In het kader van genoemd project hebben wij de groei en structurele veranderingen van de Belgische landbouw tijdens de tweede helft van de achttiende en eerste helft van de negentiende eeuw in kaart gebracht. Uitgaande van de productiebenadering van de Nationale Rekeningen hebben wij onderzocht hoe de agrarische economie zich in de eeuw na 1750 ontwikkelde en welke factoren het tempo, het ritme en de richting ervan bepaalden. Methodologisch en inhoudelijk sluit onze verhandeling aan bij de studies van Goossens en Blomme.¹ Deze vorsers behandelen dezelfde thematiek voor de periode 1812-1846 en 1880-1980. Een combinatie van onze onderzoeksresultaten met deze van Goossens en Blomme geeft een volledig en samenhangend beeld van de Belgische landbouwontwikkeling tijdens de voorbij tweehonderdvijftig jaar.

In de door ons bestudeerde periode grepen op maatschappelijk vlak twee structuurverschuivingen plaats die een grote weerslag hadden op de economische ontwikkeling van de Belgische landbouw. Ten eerste was er de specta-

¹ B. LOMME, *The economic development of Belgian agriculture 1880-1980. A quantitative and qualitative analysis* (Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Studies in Belgian Economic History, 3), Brussel, 1992; M. GOOSSENS, *The economic development of Belgian agriculture 1812-1846. A regional perspective* (Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Studies in Belgian Economic History, 2), Brussel, 1992.

culaire bevolkingsgroei. Demografisch beleefde België sinds het midden van de achttiende eeuw een ongekende expansie. Op één eeuw tijd zou het nationale inwonertal maar liefst verdubbelen. Zulke snelle en bestendige bevolkingsgroei had zich nooit eerder in onze geschiedenis voorgedaan. De explosieve bevolkingsgroei na 1750 had belangrijke consequenties voor de landbouw. De toenemende druk op het areaal noodzaakte tot een intensivering en modernisering van het agrarische productiesysteem en was daarmee een stuwende kracht achter de ontwikkeling van dit systeem. Ten tweede was er de doorbraak van het moderne industrialisatieproces. Onder impuls van de Industriële Revolutie, die omstreeks 1780 op gang kwam en na 1820 sneller om zich heen greep, verschoof het economische zwaartepunt geleidelijk van de agrarische naar de industriële sector. In de voetsporen van Engeland ontloopte ons land zich van een landbouwstaat tot een leidende industriële natie op het Europese continent.

De hamvraag van ons proefschrift is of er zich in de Zuidelijke Nederlanden/België werkelijk een Agrarische Revolutie voltrok. Met deze vraag haakt ons onderzoek in op een breder Europees debat. Vooral in de landen van het Noordzeegebied (België, Frankrijk, Groot-Brittannië en Nederland) werden over het al dan niet voorkomen van een Agrarische Revolutie tegenstrijdige standpunten verdedigd. Met ons proefschrift willen wij een originele bijdrage leveren tot dit discours. In België toonden historici tot nog toe weinig belangstelling voor de problematiek van de Agrarische Revolutie. De polemiek rond dit vraagstuk concentreert zich hoofdzakelijk op het graafschap Vlaanderen. In verband met de tweede helft van de achttiende eeuw mist het debat overigens een conceptuele en methodologische éénvormigheid. De betrokken auteurs hanteren verschillende definities van het begrip Agrarische Revolutie en evalueren de dynamiek van de landbouw vanuit zeer diverse invalshoeken. Door uit te gaan van de gestandaardiseerde methodologie van de Nationale Rekeningen en te kijken naar het verloop van zowel akkerbouw- als veeteeltproductie trachten wij het agrarische groei-proces op meer consistente wijze te reconstrueren en te valoriseren.

Geografisch kozen wij voor een nationale in plaats van een regionale analyse. Deze macrobenadering is erop gericht om de diversiteit in het regionale groeipatroon bloot te leggen, in het bijzonder het verschil tussen de ontwikkeling in de progressieve westelijke regio van het land en de meer traditionele oostelijke regio. De keuze voor een nationale analyse betekent een cruciale vernieuwing in de huidige historiografie. Bijna alle rurale studies met betrekking tot het Ancien Régime verwijzen immers naar het micro- of mesoniveau. In de meeste gevallen ontleden zij de ontwikkeling van de landbouw in een bepaalde streek of dorp in het graafschap Vlaanderen. Enkel voor de negentiende en twintigste eeuw zijn macro-studies beschikbaar. Ons proefschrift doorbreekt deze dualiteit in benadering en slaat daarmee een nieuwe brug tussen het agrarische onderzoek van het Ancien Régime en de Hedendaagse Periode.

Om de aard van de agrarische ontwikkeling goed te kunnen evalueren, berekenden wij voor het midden van de achttiende eeuw de brutolandbouwproductie in nominale en reële termen. Vervolgens vergeleken wij de uitkomsten van onze outputraming met de berekeningen die Goossens volgens dezelfde methodologie uitvoerde voor de eerste helft van de negentiende eeuw. Onze raming steunt op een uitgebreid gamma van kadastrale, fiscale, juridische, statistische en cartografische bronnen. De gegevens van deze bronnen hebben wij aangevuld met getuigenissen van eigentijdse agronomen, reizigers en ambtenaren. Bij de dataverwerking streefden wij ernaar om discipline-overschrijdend te werken door analysetechnieken uit andere wetenschappelijke vakgebieden in ons onderzoek te integreren. De interdisciplinaire aanpak weerspiegelt zich vooral in de berekening het agrarische bodemgebruik en het onderzoek naar het proces van marktintegratie. Bij de berekening van het bodemgebruik op grond van historische kaarten bedienden wij ons van grafische beeldverwerkingstechnieken en geografische informatiesystemen. De studie van marktintegratie gebeurde met behulp van geraffineerde econometrische technieken (zoals cointegratietesten, trendbreuk-analyses en panel data).

Laten wij vervolgens de belangrijkste resultaten van ons onderzoek op een rijtje zetten. Ons onderzoek brengt aan het licht dat de Belgische landbouw tussen 1760 en 1846 een schaalvergroting en technische vooruitgang kende. Deze vaststelling ontkracht de pessimistische hypothese dat de premoderne landbouw een immobiele sector was met een technisch-inert karakter.

Een vergelijking tussen de demografische en agrarische groei liet mij toe om een nieuwe uitspraak te doen in het debat over de Agrarische Revolutie. Hoewel de agrarische sector positief reageerde op de snelle demografische groei, bleef de groei van de output achter op deze van de bevolking. De export van landbouwproducten verminderde in de loop van de periode en na 1830 nam het belang van voedselimport zienderogen toe. Neemt men de ontwikkeling van de reële output per capita als maatstaf dan is de dynamiek van de primaire sector na het midden van de 18de eeuw bezwaarlijk revolutionair te noemen. Dat het idee van een Agrarische Revolutie in het geval van België sterk moet worden gerelativeerd, blijkt tevens uit een internationale vergelijking. In termen van agrarische productiewaarde per hoofd van de bevolking scoorde België in vergelijking tot zijn buurlanden eerder zwak. De Belgische landbouw bewoog zich als het ware tussen immobiliteit en revolutie. Vandaar ook de titel van mijn proefschrift.

Ter verklaring van het agrarische groeiproces na 1750 zijn drie sleuteldeterminanten aan te wijzen: de snelle bevolkingsgroei, het verloop van de landbouwprizen en de ontwikkeling van de binnenlandse markt. Een eerste cruciale verklaringsfactor was de demografische explosie en de stijgende vraag naar voeding die daarmee gepaard ging. De vaststelling dat de bevolkings-

aanwas eerder een stimulans dan een rem was van agrarische groei wijst erop dat de Belgische landbouw zich eerder ontwikkelde volgens het model van Boserup dan volgens het model van Malthus. Samen met de formele afschaffing van een aantal innovatieremmende, feodale beperkingen (zoals de verplichte drieslag) was de verhoogde bevolkingsdruk één van de factoren die de verspreiding van vooruitstrevende landbouwtechnieken in de achtergebleven gebieden van het land activeerde. Het economisch stimulerende effect van de demografische expansie liet zich ook voelen via de aanbodzijde en meer bepaald via een verruiming van de beschikbare arbeid. De demografische hausse zorgde voor een verhoging van de arbeidsinput in de landbouw, wat een intensivering van de productie mogelijk maakte.

Een tweede stuwende kracht achter het agrarisch ontwikkelingsproces was het prijsmechanisme. In de betrokken periode had de aanzwellende vraag naar voeding een groter effect op de marktprijzen van akkerbouw- dan op deze van veeteeltproducten. Omdat de plantaardige producten (graan en aardappelen) de goedkoopste voedingsbestanddelen waren voor de bevolking en de vraag naar deze producten inelastisch was, volgden de prijzen ervan een sterker opgaande beweging dan de vlees- en zuivelprijzen. De ruilvoetverbetering voor akkerbouwgewassen zette de boeren ertoe aan om hun bedrijf meer op deze productietak toe te spitsen. Het prijsmechanisme versterkte dus de rol van de landbouw als producent van plantaardig basisvoedsel. Onder impuls van de prijsstijging voltrok zich in de akkerbouwsector een proces van commercialisering. De commercialisering greep zowel plaats aan de output- als aan de inputzijde van het productieproces. Op het vlak van de output maakten de boeren meer areaal vrij voor de teelt van die gewassen die op de markt een relatief prijsvoordeel opleverden (zoals tarwe). Om de geldelijke opbrengst per eenheid areaal te verhogen, richtten de landbouwers zich eveneens op de markt voor de aankoop van rendementsverhogende inputs, zoals stadsmest.

De derde factor van belang was de expansie en integratie van de binnenlandse markt. Sedert het midden van de achttiende eeuw leverde de overheid grote inspanningen om het land- en waterwegennet uit te bouwen en te moderniseren. Zo breidde het totale steenwegennet op honderd jaar tijd uit van 681 km tot 6.235 km. De infrastructuurverbeteringen ontsloten grotere delen van het platteland voor het handelsverkeer en versterkten de contacten tussen de steden en hun ruraal hinterland. De betere toegankelijkheid en nauwere verbondenheid van de regionale markten had tot gevolg dat de transactiekosten fors achteruit gingen. Het samenspel van stijgende voedselprijzen en dalende transactiekosten moedigde de marktproductie van landbouwproducten aan. De aanleg van nieuwe transportwegen bevorderde vooral de markt-integratie van de perifere gebieden. De perifere markten in het oosten en zuiden van het land werden steeds meer opgenomen in het interregionale handelscircuit dat zich reeds sinds de Middeleeuwen in het dicht bevolkte

gebied van Vlaanderen en Brabant aan het ontwikkelen was. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw resulteerde deze integratiebeweging in de vorming van een homogene nationale markt. De economische éénmaking na 1850 werd mogelijk gemaakt door de afschaffing van de stedelijke octrooirechten, de uitbouw van het spoorwegennet, de betere aansluiting van de steenwegen op de spoorlijnen en de systematische integratie van het vervoers- en communicatienet.

G. Dejongh